

**AZƏRBAYCANDA YAYIMLANAN XARİCİ RADİOLARIN
PROQRAM SİYASƏTİ VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ****A.M.NƏSİBOVA*****Bakı Dövlət Universiteti
almaz mahmud@mail.com***

Proqram siyasəti hər bir Kütləvi İnformasiya Vasitəsinin fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bu siyasət iri informasiya şəbəkələrindən, agentliklərdən tutmuş elektron informasiya vasitələrinə kimi mövcuddur.

İki əsrlik tarixi bir yol keçən və dövrün, zamanın tələblərinə uyğun olaraq «Azadlıq», «BBC» və «Amerikanın səsi» radiolarının proqram siyasəti də zamanın və onların qarşılarına qoyulan tələblərə uyğun olaraq formalaşmış, hər dəfə də yeni məzmun kəsb etmişdir. Məlumdur ki, əsas missiyası «soyuq müharibə» dövründə sosialist düşərgəsinə adi olan dövlətlərin daxili işlərinə müdaxilə olan hər üç radionun proqram siyasəti də bu işin reallaşdırılmasına, sosialist insanın psixoloji təsirdə saxlamağa hesablanmışdı. Hətta iki qütb arasında yaranan “soyuq müharibə”nin əsas təbliğatçısı da məhz bu xarici radiolar idi. Həm də siyasi tribuna rolunu oynamaqla “Azadlıq”, “Amerikanın səsi” və BBC radioları keçmiş SSRİ-yə qarşı güclü təbliğat aparırdılar.

SSRİ dağılandan sonra bu radioların proqram siyasətində baş verən dəyişikliklər yeni müstəqillik qazanan respublikalarda insan haqlarının, demokratiyanın inkişafı ilə bağlı oldu. Əslinə qalsa missiya yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılsa da, mahiyyət dəyişmədi, belə ki, bu dəfə hədəf yeni yaranmış dövlətlər idi, yeni indi onların daxili işlərinə müdaxilə xarici radioların qarşısında dayanan əsas vəzifə hesab olunurdu. Bu məsələləri əsas götürən radioların proqram siyasətinin özəyini də elə bunlar təşkil etməyə başladı.

“Amerikanın səsi” radiosunun Azərbaycan redaksiyasının rəhbəri Bulud Mehmandarlıının sözlərinə görə, Sovetlər Birliyi dağılandan sonra radionun proqram siyasəti ilə bağlı keçirilən icaslardan birində qeyd edilmişdi ki, Amerika haqqında dünyaya məlumat çatdırılması radionun əsas missiyası olaraq qalır. Amma bununla yanaşı yenicə müstəqillik qazanmış sabiq sovet ölkələri haqqında da məlumatlar əsas olmalıdır. Çünki bu ölkələrin özlərində güclü informasiyasızlıq mövcuddur. Həm yenicə müstəqillik qazanan dövlətlərin, həm də dünya ictimaiyyətinin məlumatlandırılması baxımından “Amerikanın səsi” dəqiq, obyektiv informasiyalar verməlidir.

BBC-nin proqram siyasətində rəsmi olaraq məqsəd və vəzifələri belə xülasə edilmişdi: xəbərlərin qərəzsiz işıqlandırmaq, İngiltərənin həyatını, mədəniyyətini onun elm və sənaye sahələrindəki nailiyyətlərini əks etdirmək. Proqram bütün dünyada baş verən hadisələrin dəqiq və operativ məlumatını verməli, həmçinin bu hadisələri dərin və obyektiv analiz etməli-

dir. Bu radioyayım ikinci dünya müharibəsi illəri ərzində də çox ciddi təşkil olunduğundan dəyişmədi. Xarici radioyayım xidməti hüquqi şəkildə Britaniya radioyayım şirkətinin struktur həlqəsinə çevirilmişdir (1).

BBC şirkətinin baş direktor müavinlərindən birinin başçılıq etdiyi BBC xarici radioyayım xidmətində 11 şöbə var idi: texniki idarəetmə, ingilis dilində yayım xidməti (həmçinin ümumdünya xidməti), Avropa ölkələrində yayım xidməti, dənizətrafi ərazilərdə yayım xidməti, xəbərlər xidməti, söhbətlər və radiooçerklər xidməti, gündəlik hadisələrin söhbəti xidməti, ələ keçirmələr xidməti, radio və televiziya ingilis dili dərsləri xidməti, auditoriyanı öyrənmə xidməti, inzibati idarəetmə (2, 212).

“Azadlıq” radiosunun Azərbaycan redaksiyasının keçmiş rəhbəri Abbas Cavadı “Yeni Azərbaycan” qəzetinə verdiyi müsahibəsində bildirmişdir ki, Vaşinqtonda yerləşən bir müstəqil mərkəzin tədqiqatına görə, Azadlıq radiosunun bir sıra ölkələrdəki reytingi aşağı düşmüş və Azərbaycan redaksiyasının reytingi 2002-ci ildə 11 faiz olduğu halda, bu il 10 faizdir. Hərçənd ki, cüzi enmə var, ancaq, doğrudan da, 10 faiz bizim üçün yaxşı göstəricidir” (3).

Proqram siyasətinin mahiyyətinə uyğun olaraq, radioların üslubları formalaşmış. Üslub adı danışmaq dilinə əsaslanaraq sadə xalq kütlələrinə təsir etmək üçün düşünülmüşdür.

Bütün sənət sahələrinin – teatrın, kinonun, musiqi və rəssamlığın, televiziyanın öz ifadə vasitələri vardır. Onlar həyat həqiqətlərini məhz həmin vasitələrin köməyi ilə əks etdirir, monumental əsərlər yaradırlar. Bu baxımdan vizual sənət sahələri ilə müqayisədə radionun ifadə vasitələri nisbətən məhduddur. Yəni onun cəbbəxanası söz (nitq), səs effektləri və musiqidən ibarətdir. Radio həyat hadisələrini birbaşa göstərmək imkanından məhrum olduğu üçün gerçəkliyi bu ifadə vasitələri ilə bilavasitə insan təxəyyülündə canlandırma bilir. Məhz bu spesifik təbiəti radionun özünəməxsus “dil” malik olmasını şərtləndirir (4, 51-52).

Radio dilinə xas olan ümumi cəhətlər dedikdə: a) onun yazılı deyil, məhz səsli şəkildə mövcud olmasını (akustiklik); b) birbaşa dinləyiciyə yönəlməsini (nitq ünsiyyətinin birlipliliyi); v) danışanın qulaq asandan xeyli uzaqda olması (məsafəlilik); q) danışığın baş verdiyi andaca dinlənməsi (sinxronluluq); d) dinləmə və qavrama şəraitinin əsasən fərdi olmasını (fərdilik) nəzərdə tutmaq lazımdır (5, 40-42).

Hər bir radio verilişinin dili və üslubu digərindən fərqləndiyi kimi, hər bir radiostansiyanın da özünəməxsus dil və üslubu vardır. “Azadlıq”, “Amerikanın səsi” və BBC radiostansiyalarının fəaliyyət kitabçalarına nəzər yetirdikdə qarşıya qoyulan tələblərin eyni olduğunun şahidi oluruq. Amma buna baxmayaraq fərdilik adı çəkilən radiolarda mövcuddur. Əvvəlcə ümumi tələbləri nəzərdən keçirək.

Hər üç radionun tələbinə görə, verilişi hazırlayarkən yadda saxlamaq lazımdır ki, dinləyicilər onu yalnız bir dəfə eşidirlər və istifadə edilən mətni yenidən oxumaq imkanları yoxdur. Jurnalist nə yazdığından asılı olmayaraq həmişə yadda saxlamalıdır ki, o, gözlər üçün deyil, qulaqlar üçün yazır. Savadlı və sadə, yəni, bir qayda olaraq insanların danışdığı dildən istifadə edilməlidir.

“Azadlıq” radiosunun Peşəkar Jurnalistika Standartları üzrə Kodeksindəki dil və üslub bölməsində jurnalistlərə tövsiyə olunur:

1. Cümlələr qısa olsun.
2. Mürəkkəb tabeli cümlələrdən istifadə edilməsin.

3. Mümkün qədər felin məlum növü işlədilməsin.
4. Birbaşa sitatlardan imtina olunsun.
5. İmkan daxilində (bu, adətən, belə olur) faktlar və rəqəmlərlə olan məlumatlar sadələşdirilsin (“4890500”-ın əvəzinə “5 milyona yaxın”, və ya “Moskvadan şərqdə 2300 kilometrə yerləşən şəhər” əvəzinə “Rusiyanın uzaq şərqində yerləşən şəhər”).
6. Predmetə son dərəcə aydınlıq gətirilsin (məsələn, adlar qarşısında rütbə/vəzifə xatırladılsın).
7. İxtisarlar və abreviaturalar az işlədilsin. Yalnız bəzi açılışı verilmədən və ya aydınlıq gətirilmədən başa düşülən çox məşhur, məsələn BMT və ya QİÇS kimi abreviaturalardan istifadə etmək olar. Başqa adları birinci dəfə səsləndirəndə onun bütöv variantını söyləmək lazımdır: Avropa Birliyi (AB-nin əvəzinə), Neft İxrac edən Ölkələr Təşkilatı (OPEK).
8. Adlardan və terminlərdən ardıcıl istifadə edilsin.
9. Auditoriya üçün tam aydın olmayan titullar, vəzifələr və rütbələr sadalanarkən lazımi açıqlama verilsin. Məsələn, Britaniya maliyyə nazirini “xəzinə kansleri” (Chancellor of Exchequer) adlandırırlar. Bir dəfə bu vəzifənin adını çəkmək, mənasını izah etmək, sonra “xəzinə kansleri” söz birləşməsini işlətmək olar;
10. “O”, “onlar” və ya “onu” əvəzlilikləri formasında sözlərin əvəzinə anlayışlar, adlar təkrarlansın. Jurnalist bu əvəzliliklərin nəyə və kimə aid olduğunu bilir, lakin bunu dinləyici bilirmi?
11. Bəzi faktları və ya məntiqi “zəncirin” təkrarlanmasından ehtiyat etmək lazım deyil (xüsusilə də, onlar qavrama üçün mürəkkəbdirlərsə).
12. Kitab üslubundan və akademik leksikadan imtina edilməlidir. Gündəlik danışıda istifadə edilən adi sözlərdən istifadə etmək məsləhətdir;
13. Danışığ ştamplarını (vərdişlərini) işlətməməyə çalışmaq lazımdır;
14. İstehzalı məzəmmətləri, zarafatları, kalambur və metaforaları işlədərkən diqqətli olmaq gərəkdir. Dinləyici bu ifadələri, incəlikləri başa düşməyə bilər (6).

Hər üç xarici radiostansiyanın efirini dinlədikdə bu tələblərdən hər birinə və ya bir neçəsinə əməl olunduğunun şahidi oluruq. Konkret nümunələri nəzərdən keçirək.

“Azadlıq” radiosunda efirə getmiş ətraf mühitin səs-küy çirklənməsi ilə bağlı reportajı təhlil edək. Reportaj hazırda əksər şəhər sakinini narahat edən problemlə - şəhərdəki səs-küylə bağlıdır. Müəllifin “Gecəyarısı şirin yuxuya gedəndə qəfil səslərdən diskini ayılmamış olmasız” cümləsi ilə reportajı başlaması artıq bu problemlə üzləşən çoxsaylı dinləyicini radioya kökləyir. Daha sonra şəhərdəki səs-küydən gileylənən bir şəhər sakininin danışması sanki dinləyicinin səsinin də reportajda eşidilməsinə şərait yaradır. Yəni istənilən halda problemi konkret insan, həm də adi bir vətəndaşın dilindən keçirməklə nəql etmək uğurlu üslub seçimi sayılır. Müəllifin dil və üslubla bağlı tələblərə əməl etməsi seçilmiş maraqlı mövzunun həvəslə dinlənilməsinə səbəb olur. Belə ki, sözügedən reportajda sadə, bir qayda olaraq, insanların danışdığı dildən istifadə, aydın və asan qavranılan süjet dinləyicinin diqqətini çəkir. Ekoloqların səs-küyünün normal səviyyəsi, hazırkı durum, buna cavabdeh olan ekologiya və təbii sərvətlər naziri Hüseynqulu Bağirovun dedikləri süjeti inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də dinləyicinin buna niyə

qulaq asmalı olması ilə əlaqədar əsaslar, dəlillər yaradır. Müəllif reportajı perspektivlə bağlı düşüncələrlə bitirir. Milli Məclisin Sosial-Siyasət Daimi Komissiyasının sədri Hadı Rəcəbli deyir ki, səs-küy haqqında qanun qəbul edilməlidir, amma cəmiyyət hələ buna hazır deyil. Millət vəkili bildirir ki, yaxın gələcəkdə Milli Məclisdə belə bir sənəd qəbul ediləcək. Bundan başqa, müəllifin “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” qanuna əlavə və dəyişikliklərin ediləcəyi, qaydaları pozanlara qarşı tətbiq olunan cərimələrin məbləğinin artacağı ilə bağlı verdiyi məlumatlar dinləyicidə inam yaradır ki, yaxın gələcəkdə problem öz həllini tapa bilər və cavabdeh qurumlar bu istiqamətdə işlər görürlər.

Başqa bir reportajı nəzərdən keçirək. Müəllif onlardan zorla pul yığıldığını deyən məktəb müəllimlərinin şikayətini araşdırıb. Veriliş bir qrup insanın şikayəti üzərində qurulsa da, sonradan süjet genişləndirilir. Belə ki, problem təkcə məktəb müəllimlərinə yox, eləcə də dövlət müəssisələrində işləyən digər işçilərə də aid olduğundan daha geniş auditoriyanı cəlb edir. Bu reportajda da sadə, anlaşılıq və asan qavranılan dildən istifadə tələblərinə əməl olunmasının şahidi oluruq. Müəllif bir cümlə ilə bir fikri çatdırmaqla dinləyicinin haqqında danışılanı qavramasına nail olur. Beləliklə, dinləyici problemi addım-addım izləyə və lazım gəldikcə nəticə çıxara bilir. Süjet inkişaf etdirildikcə dinləyiciyə problemin əsas səbəbi – məktəblərin iki quruma – həm icra hakimiyyətlərinə, həm də təhsil nazirliyinə tabe olması məsələsi ortaya çıxır. Sonda müəllifin mütəxəssisin dili ilə problemin həlli yolunu göstərməsi də uğurlu üslub seçimindən xəbər verir (9).

BBC radiosunda isə yağışlı bir günün təsvirini verən reportajda çoxsaylı dinləyicinin problemi əks olunur. Elə ilk cümlədən müəllif dinləyicinin diqqətini çəkə bilir. Daha sonra isə problem şəhər sakinlərinin dilindən eşidilir, bu isə dinləyicinin diqqətini daha çox cəlb edir. BBC müxbiri də dil seçimi ilə bağlı tələblərə əməl etməklə sadə və anlaşılıq dildən istifadə edib. Problemin ətraflı izahı, sözlərlə təsviri və adi vətəndaşların səsləri dinləyiciyə mövzunun niyə vacib olduğunu çatdırır. Müəllif səs effektlərindən də istifadə etməklə dinləyicinin gözü qarşısında sanki bir mənzərə yaratmış olur. BBC-nin tələblərinə uyğun olaraq, təbii ki, reportajda ikinci – cavabdeh tərəfin də mövqeyi öz əksini tapır. Bu isə dinləyiciyə onun üçün yeni olan məlumat əldə etməyə xidmət edir.

“Amerikanın səsi” radiosunda efirə getmiş, ölkədə jurnalistlərin həbsi ilə bağlı beynəlxalq təşkilatların mövqeyindən bəhs edən reportajda isə dil və üslub qüsurlarının şahidi oluruq. Radionun tələblərindən çıxış edərək reportajı təhlil edəndə görürük ki, müəllif materialı uğurlu girişlə başlamayıb. Dinləyicinin diqqətini çəkə bilən informasiyalar – “Naxçıvanda daha üç jurnalistə hər an həbs oluna biləcəyi ilə bağlı xəbərdarlıq ediblər” və ya Avropa Şurasının Azərbaycan üzrə həmməruzəçisi Andres Herkelin sözlərinə görə, Azərbaycanda yanvar ayınadək bu sahədə müvafiq tədbirlər görülməzsə, o zaman Avropa Şurası özü Azərbaycan haqqında lazımi qərarlar çıxarmalı olacaq” kimi məlumatlarla başlamaq reportajı daha cəlbedici edə bilərdi. Bunun əvəzində isə müəllif ümumi və dinləyicinin artıq nəinki bu radio vasitəsilə, digər KİV-lərdən də eşitmiş olduğu məlumatla başlayır: “Azərbaycanda söz və məlumat, toplaşmaq azadlığı, jurnalistlərin həbsi məsələləri beynəlxalq təşkilatların daha çox tənqidləri ilə qarşılaşır” (7).

Bundan başqa, sözügedən reportajda müəllif “ikili mövzu siyasəti”ndən istifadə edib, bu isə dinləyici tərəfindən qəbul edilən deyil, həm də radionun tələblərinə ziddir. Belə ki, jurnalistlərin həbsinə beynəlxalq reaksiyadan danışan müəllif daha sonra beynəlxalq təşkilatın nümayəndəsinin Azərbaycanın seçki qanunvericiliyi ilə bağlı dediklərindən danışır və bundan sonra yenidən başqa bir rəsminin jurnalist həbsinə münasibətinə qayıdır. Bu cür üslub məntiqi ardıcılığın pozulması və bununla da dinləyicinin onu asanlıqla izləyə bilməməsinə gətirib çıxarır. Nəticədə isə mövzu dinləyici üçün anlaşılmaz qalır və o asanlıqla radionun dalğasını dəyişə bilər. Üslubdakı nöqsanlarla yanaşı müəllif bəzən “bir cümlə - bir fikir” prinsipini də pozub. Məsələn, “Avropa Şurasının Azərbaycan üzrə həmməruzəçisi Andres Herkel “Amerikanın səsi” radiosunun sualına cavabında bildirib ki, jurnalistlərin həbsi Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzuna ziddir və vəziyyəti dəyişmək üçün ölkə rəhbərliyi təcili addımlar atmaq üzərində düşünməlidir.” Bu cümlədə birdən artıq fikir öz əksini tapıb ki, bu da radio dili üçün nöqsan hesab olunur.

Belə ki, radioda çıxış eləyən hər kəs – istər jurnalist olsun, istər yazıçı, yaxud heç incəsənət xadimi deyil, adi bir insan olsun, nitqini xalq dilinə, canlı danışmaq dilinə yaxın tərzdə qurmağa çalışmalıdır. Radioda dil və üslubdan danışarkən ən zəruri hesab olunan bu şərt Azərbaycana yayımlanan xarici radiolar üçün də ilkin tələbdir. Hər il sözügedən radiolarda aparılan yoxlanışlar zamanı da bəzən bu tələbin pozulması kimi halların olması qeyd olunur. Amma hesabatlarda o da göstərilir ki, ötən on illərlə müqayisədə hər üç radionun dil və üslubunda müsbətə doğru irəliləyişlər də az deyil (8).

Yazıdan fərqli olaraq danışmaq üslubunun özünəməxsusluqlarından biri də sözlərin diqqətli tələffüz olunmamasıdır. Yəni bir qədər yumşaq və danışmaq dilində tələffüzdür (10, 101).

ƏDƏBİYYAT

1. www.bbc.co.uk.
2. Панфилов А.Ф. «Радиовойна: история и современность» М.: Искусство, 1984, 240 с.
3. «Yeni Azərbaycan» qəz., Bakı, 2003, 10 oktyabr.
4. Məhərrəmov Q. Radio dalğalarında. Bakı: Azərneşr, 1999, 302 s.
5. Завра М. Слово в эфире. М.: Искусство, 1977, 98 с.
6. Радио Свобода/Радио Свобода Европа. Инструкции по радиожурналистике. Прага: 2002, 48 с.
7. www.voa.com.
8. www.rferl.org.
9. www.azadliqradiosu.az.
10. Завра М.В. Произношение в радио и телевизионной речи. М.: Искусство, 1976, 101 с.

ПРОГРАММНАЯ ПОЛИТИКА И ОСОБЕННОСТИ СТИЛЯ ИНОСТРАННЫХ РАДИОСТАНЦИЙ ВЕЩАЮЩИХ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

А.М.НАСИБОВА

РЕЗЮМЕ

Программы зарубежных радиостанций, действующих в Азербайджане, не значительно отличаются друг от друга, так как миссия этих радиостанций одинаковая (mən uazdim ki, xarici radiolarian programlari bir-birindən cox da fərglənmir). Радио Свобода, ББС и Голос Америки поддерживают в постсоветском регионе главные принципы прав человека, в частности, свободы прессы, свободы собора и свободных выборов. Однако во время «холодной войны» данные радиостанции использовались в качестве инструмента для вмешательства во внутреннюю политику социалистических стран. Некоторые эксперты считают, что сегодня данная миссия зарубежных радиостанций все еще продолжается, но зарубежные радиостанции стараются улучшить свою программную политику и исторический стиль.

Автор анализирует методы работы Радио Свободы, ББС и Голоса Америки, и выявляет одинаковые недостатки. Радио Свобода и ББС готовят шоу о социальных проблемах и организуют политические дискуссии, которые приветствуются обществом. Но Голос Америки не отвечает современным стандартам журналистики, и не может обеспечить баланс во многих передачах, что очень важно для массовой медиа.

THE PROGRAM POLITICS AND STYLE FEATURES OF FOREIGN RADIO STATIONS IN AZERBAIJAN

A.M.NASIBOVA

SUMMARY

The program politics of foreign radios functioning in Azerbaijan don't differ from each other significantly, as their mission is the same. Radio Liberty, BBC and Voice of America support main principles of human rights, especially media freedom, freedom of assembly, free elections in post-Soviet region. However, during the "cold war" these radios were used as a tool for intervention of socialist countries in internal politics. Some experts think the mission of these radios is still continuing, while foreign radios try to improve their program politics and historical style.

The author analyses work methods of Radio Liberty, BBC and Voice of America and finds out the same shortages. Radio Liberty and BBC prepare shows in the field of social problems and open political discussions welcomed by the society. Voice of America cannot meet modern standards of journalism and many of the programs cannot keep the balance that is very important for mass media.